

När våldet slapp loss

av Olof Santesson

TITEL:

Finska inbördeskriget

FÖRFATTARE:

Tobias Berglund & Niclas Sennerteg

FÖRLAG:

Natur & Kultur, ScandBook, Falun 2017

DET ÄR TRE generationer sedan. Vi ser dem på gamla fotografier: välgödda överhetspersoner kanske på väg till restaurangen eller sommarstället, undernärda arbetare bleka av ohälsosamma bostäder. Deras gamla värld av klyftor har rivits upp av ett obeskrivligt storkrig. I ett skruvstäd mellan nationalism och socialism försöker människor orientera sig. Det var ingen iögonenfallande skillnad mellan Sverige och det Finland som sedan likaledes tre generationer tillhört och dragit fördelar av ett imperium. Båda hade i ryska februarirevolutionens kölvatten drabbats av inre spänningar. I ena fallet stannade det dock vid myndighetsoro och begränsade hungerkravaller. I det andra kom kriget.

Under vilka yttre och inre omständigheter 1918 års finska inbördeskrig uppstod mellan vita och röda (den tidens språkbruk för enkelhets skull), hur det förlöpte och vilka följderna blev är centrala teman i denna ambitiöst välmatade bok, tillägnad finska inbördeskrigets offer, byggd framför allt på dagboksanteckningar och bearbetningar på svenska. Flera kapitel ägnas åt förhållanden i Sverige. Kanske inte alldeles väntat i en militärhistorisk skildring av grannlandets inre fejd., men de fyller en viktig funktion.

Länderna kring Östersjön var alla indragna i den finska kampen.

I Stockholm fann tysksinnade aktivister ett nytt fält i Finland. Den liberala regeringen med sitt inslag av de första socialdemokratiska medlemmarna slets mellan krav på bistånd från de vita, den lagliga finska regeringen, och många socialdemokraters sympatier för den röda sidan. Det var i Stockholm som man tog beslutet att under pågående krig intervensera på Åland med vidlyftiga planer att utnyttja svenskheten i ölandskapet, något som hade kunnat få allvarliga följder med finnarna men som bröts av tyska ingripanden strax innan det wilhelminska våldet föll. Det var också i den svenska huvudstaden som finnar smidde planer på frigörelsen från Ryssland, bland annat inbegripande organiseringen av nära 2 000 unga mäns militära utbildning i ett välvilligt Tyskland.

Flertalet kapitel tecknar förstas framförallt den finska miljön. Vi ser krigets orsaker i ekonomiska klyftor mellan å ena sidan mer eller mindre välbärgade borgare och bönder, å den andra städernas industriproletariat och obesuttna på landsbygden. Med tsarvåldets sönderfall rådde upplösning, ryska soldatmassor rörde sig planlöst; ett land

utan ordningsmakt, allt förvärrat av livsmedelsbrist.

Utän fast styrning från den ryska huvudstaden Petrograd såg den organiserade finska arbetarrörelsen i en försvagad statsapparat chansen att driva igenom reformer som åtta timmars arbetsdag och vidgad rösträtt. En överrumplad motpart, mest nationellt inriktad på möjligheterna att få loss landet i självständighet, försökte förhala och stoppa reformerna, vilket väckte arbetares tvivel på den parlamentariska vägen. Röda garden började bildas parallellt med den snabba framväxten av vita skyddskårer för egendomsskydd och bevarande av samhällsordningen (bland annat också i motstånd mot ett ransoneringsbeslut).

Det borgerliga lägreets förmåga i slutet av 1917 att 1) segra i val, 2) lyckosamt frigöra sig från ett nu bolsjevikiskt styrt Ryssland, hindrade inte ökande bitterhet på både sidor under en utbrytande mordvåg – den röda terrorn. Man kan inte tala om missade kompromissmöjligheter, de hade krävt mer gynnade mogna samhällsförhållanden.

Ett år tidigare hade ingen fattat vad oförsönliga krafter skulle kunna dra Finland in i. Nu var det försent. Efter lossningen av den ryska banden med frihetsdagen den 6 december kom nästa laddade datum den 27 januari 1918, när arbetarrörelsens stridslystna del utropade uppror mot den nya staten.

Båda sidor stod inför uppgiften att utan några som helst militära förberedelser stampa fram, inte gammaldags folkuppåd med liar och yxor, utan den industriella världens krigsförband med tidsenliga handeldvapen, kulsprutor och artilleri. De röda lyckades med bedriften att som mest hålla ca 80 000 man under vapen, mer än på den vita sidan. Men om det gällde att föra regelrätt nittonhundra ratskrig måste man också skapa operativa förband. Och som författarna visar, det var stor skillnad mellan de två arméerna.

Den röda sidan saknade egna utbildade förbandschefer, fick visserligen tag i vapen från ryska förråd i landet och hjälp av några ryska yrkesmän men måste i huvudsak förlita sig på egen okuvlig stridsförmåga. De vita bestod till en början av lika sammanrafsade skaror. Men de hade betydligt större ekonomiska resurser att räkna med. Deras befälhavare, den från Ryssland flyktade generalen Gustaf Mannerheim, fick stöd av en handfull före detta kolleger, och med snabbt tillströmmande rikssvenska yngre officerare kunde han få till stånd både ett fungerande högkvarter och embryon till högre taktiska förband som bataljoner och brigader, till sist rent av divisioner. På den röda sidan fanns praktiskt taget inget av detta.

Här skedde avgörandet. Man måste nog lägga till ingripandet – mot Mannerheims vilja – av en nyuppsatt tysk division från östfronten, som satte de röda under tryck från flera håll. Boken nämner dock som huvudfaktorer i den vita segern 1) de från utbildning och krigstjänst i Tyskland hemkommande ”jägarna” som – mot sin vilja – blev trupp-utbildare; 2) de svenska stabsofficerarna; 3) skapandet av värnpliktiga enheter; 4) den rikssvenska frivilligrupp som under namnet Svenska brigaden i de hårdaste striderna inte räknade mer än tre hundra man men onekligen var något av en brandkårsstyrka i det vita arméuppådet.

Klagomål på recensenthåll att boken inte koncentrerats till finska förhållanden utan upphovsmännen lagt flera aspekter på Sveriges och svenskars roll, ter sig tämligen poänglösa. Författarna har, kanske i känslan av att våra kunskaper är minst sagt grunda, inte råkat utan uttryckligen velat beskriva rikssvenskars och rikssvenska institutioners roll i upprinnelsen och genomförandet av grannlandets inbördeskrig. De har avsiktligt riktat särskilt fokus på Svenska brigaden, vilket i högsta grad bidrar till att vi inser

att mycket av det hemska som utspelades i detta ”brödrakrig” måste förknippas med våra landsmäns handlingar för hundra år sedan.

Själva krigföringen tar en mindre del av framställningen i anspråk. Det mest uppmärksammade slaget stod i början av april om industristaden Tammerfors mellan ca 20 000 man på bägge sidor. Det var resultatet av Mannerheims och hans stabsofficerars första offensiv sedan de avvärjt en serie röda anfällsförsök. De hade inte velat föra krig mitt inne i ett kaos av flyktingar och desperat stridande rödgardister men misslyckats med att nå ett avgörande i flera omringningsförsök. Likt många en rutinerad fältherre hade Mannerheim överskattat möjligheterna att med ovana trupper koordinera avancerade operationer.

Också nu i slutstriden hade de vita stora svårigheter att slå sig fram. Till sist kallade man fram som sin ryktesvis mest pålitliga reserv – Svenska brigaden – i en serie blodiga uppgörelser. Framgången blev dyrköpt med förluster i stupade och sårade av bortåt tredjedelen av styrkan.

Det är här som författarna redan i sitt första kapitel engagerar läsaren med sin redovisning av de förfärande händelserna framför allt efter slutuppgörelsen, då segrarna i stridens hetta men också i många fall metodiskt mördade vapenlösa röda och civila. I vad som hade börjat utvecklas till den vita terrorn – långt värre än den röda – deltog även rikssvenska officerare och manskap. De kunde åberopa hur Mannerheim med oinskränkt fullmakt från regeringen utfärdat order om att ryssar och röda som varit eller skulle kunna bli stridande skulle skjutas. I arkiven saknas förstas påbud om tygellöst stridande men även förbud mot enskilt våld mot avväpnade. Krav på krigsrätt eller inte, man kände sig i stort sett ha fria händer. Så långt hade förgiftningen medborgare emel-

lan spridit sig. Ingen dömdes för sina dåd, i vare sig Finland eller Sverige.

Mannerheims hantering av de vitas framfart visar inte hans bästa sidor. I regel undvek man i både Finland och Sverige att efteråt tala om den vita terrorn, det skulle dröja långt in i den finska historieskrivningen innan sanningen kom fram. Det kusliga är hur arkebuseringar ändå obesvärat nämns i deltagarnas memoarer eller andra vittnesmål. Besegrade röda behandlades inte som människor utan som djur från avgrunden – det gällde särskilt deras kvinnosoldater. Mördandet sågs inte som något brottsligt eller klandervärt.

Sådant händer, särskilt i inbördeskrig? Författarna skriver om otydliga gränser för användning av vapen mot krigsfångar och obeväpnade civila. Tjugotalets Ryssland och trettioalets Spanien ger mörka exempel, men efter sexhundra år av svenskt styre och hundra av rysk tsarmakt i Finland kan vi inte bara skylla vidriga händelser på urartade seder och gångna århundradens värderingar.

Mot det finska fallet kan man nämna det på flera sätt ganska likartade amerikanska inbördeskriget. I dess massivt våldsammare kamp finner man faktiskt inte fall av reguljär trupps besinningslösa eller genomtänkta mördande av avväpnade motståndare med ett undantag – kavallerigeneralen Forrests mord på svarta soldater vid Fort Pillow i april 1864, en händelse som väckte chockartad uppmärksamhet. Sydstaterna hade dessförinnan rätt tidigt gett upp tanken på att svarta soldater skulle betraktas som landsförrädare. Tillfångatagna trupper tilläts också länge på båda sidor avtåga under fri lejd och senare utväxling, innan man började samla befäl och soldater i fångläger där många avled av umbäranden. Men när vapnen tystnade kastades Jefferson Davis ensam i fängelse, dock bara några år.

Efter de vitas framgångar i det finska inbördeskriget, kulminerande med Mannerheims strategiska avgöranden i intagningen av Viborg, följer drag av etnisk rensning av ryssar och framför allt lidandena i finska fångläger för bortåt 80 000 röda. I Finland kom missförhållandena, med mängden avlidna i alldeles för stora primitiva uppsamlingsläger, av efterlevande att minnas som del av den vita terrorn. Det märktes inte minst i ett Tv-minnesprogram med finska hundraåringar, några av dem alltjämt djupt bittra, sänt i Sverige till jubileet. Om deras sörjda nära och kära istället hade vunnit överhanden hade de själva inte vuxit upp i ett välfärds-Finland.

Vad blev då följderna av ett krig som författarna funnit präglat av grymhet och blodtörst? Mannerheim och tyskarna hyste planer att tillsammans tränga vidare och ta Petrograd från bolsjevikerna, men därav blev intet. Snabbare än man kunde befarat kom socialdemokrater som stått utanför våldskampen tillbaka in i det politiska livet. Den segerrika armén följde upp sin ”efterläckning” med huvudlösa expeditioner i Östkarelen, men freden med ryssarna i Dorpat 1920 kallas av författarna för första steget på en läkning av samhällets djupa sår. På ett annat ställe talar de likafullt om ett ”sargat” Finland ännu några år in på trettioalet: landet slet med sin språkstrid och Lapporörelsen.

Redan i början av 1920-talet hade i alla fall jägarna fått bort toppskiktet av ”ryssgeneraler” från ledningen av den tyskt organiserade försvarsmakten. Det var med jägarna bakom sig i chefspositioner som Mannerheim utkämpade Finlands kommande prövningar: vinterkriget, fortsättningskriget och Lapplandskriget.

I Sverige växte, idag bortglömt, en oförsönlighet på arbetarsidan mot dem som gjort krigstjänst i Svenska brigaden. Författarduon belyser med citat att ”en infekterad fråga” om 1918 års finlandsveteraner anmärkningsvärt fördes ur världen först så sent som i juli 1939, på tröskeln till en ny ännu större krigsbrand. Och deras chefer som till synes utan betänkligheter blundat för, beordrat eller själva deltagit i mord på förlorarna? Ja, åter i det svenska försvaret gjorde flera karriär. Några av dem som under beredskapsåren och in på det kalla kriget svarade för vår krigsplanering och medverkade till att upprätthålla landet säkerhetspolitiska handlingsutrymme satt vad man kan förstå med blod på händerna.

Att Finland bara tjugotalet år efter det mest uppslitande inre krig kunde samla sig till försvar mot en utländsk sovjetisk angripare hör till det mest märkliga i historien. Men det ligger utanför framställningen i den hittills kanske mest utförliga berättelse på svenska vi nu fått om 1918 års händelser.

Recensenten är ledamot av KKrVA.